

El pare Batllori s'ha ocupat sobretot d'història medieval i moderna (Ramon Llull, els Borja, Gracián i el segle XVIII), però també ha tingut un paper important en la historiografia contemporània de Catalunya i d'Espanya, i ha estat, des de la seva juvenesa i fins al dia d'avui, un atent observador del temps present, de la història que es cova dia a dia. En aquest camp de la contemporaneïtat, ha unit el rigor metodològic amb l'aportació del testimoni personal. Voldria aportar alguns records de les orientacions que d'ell he rebut des dels inicis dels meus treballs, i també alguna anècdota bastant significativa pel que fa al seu esperit políticament liberal i religiosament obert.

Des del moment de la proclamació de la Segona República, la Companyia de Jesús es va trobar en allò que en diuen «l'ull de l'huracà». No ens ha de sorprendre que el pare Batllori seguís el curs dels esdeveniments amb el doble interès de la perspectiva històrica i de ser-ne part interessada. Però el pare Batllori no ha vist per aquest fet deformada l'objectivitat de la seva visió històrica.

Durant els vint-i-quatre anys que ha durat la preparació de l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* (del 1968 al 1991), els dos editors, Batllori i Arbeloa, però sobretot el primer, han acostumat a passar els estius tancats al monestir de Montserrat, treballant a la biblioteca, i més concretament a la Sala Cambó, que és on hi ha la secció d'història contemporània, i a la qual només es pot accedir amb una clau especial. Per raons fàcilment comprensibles, l'accés a la biblioteca està reservat als monjos, i els estudiosos que vénen a Montserrat a consultar llibres o documents s'instal·len en un dels pupitres que hi ha a la sala de catàlegs, i allí se'ls serveix el material que necessiten; però amb aquells dos es feia una gran excepció i entraven fins al *sancta sanctorum*. Amb una certa freqüència també jo havia d'anar a la Sala Cambó, per retirar o tornar llibres, per alguna consulta breu o potser per treballar-hi una estona, en un racó de la gran taula. De vegades em demanava que li cerqués algun llibre que necessitava, però més sovint era jo qui li demanava orientacions o informacions per a la meva feina. Qualsevol que fos el punt històric que li plantejés, el deversall d'informacions i pistes que em donava era per a mi un gran enriquiment. Sabent la gran feinada que el pare Batllori tenia, no gosava molestar-lo, però ell sempre va ser

amb mi il·limitadament generós pel que fa al seu temps, i ho ha continuat essent quan, acabada la publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, he acudit a ell en els meus dubtes o per demanar el seu parer sobre alguna qüestió històrica, o les pistes i fonts per tirar endavant alguna recerca. Sempre ha estat amb mi molt generós pel que fa al seu temps, tan preciós.

La publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* ha estat sens dubte l'aportació principal del pare Batllori a la història contemporània del nostre país. És una obra colossal, que normalment hauria requerit el treball de tot un equip i amb uns mitjans materials dels quals Batllori i Arbeloa no van poder disposar. El 1971, tres anys després d'haver-se posat a la feina, ja van poder sortir els dos volums del primer tom, que abastava des de la proclamació de la Segona República, el 14 d'abril del 1931, fins al 30 d'octubre del mateix any, quan s'acaba a les Corts el debat sobre la qüestió religiosa. L'aparició d'aquest tom coincidint pràcticament amb la de la biografia de mossèn Ramon Muntanyola *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, va ser saludada amb grans elogis i satisfacció de part dels historiadors, però els toms següents, comparativament, van tenir molta menys ressonància. En realitat, si haver tret el tom primer tenia un gran mèrit, molt més n'ha tingut la continuïtat en una obra de tanta volada. El segon tom, també en dos volums, que comprenia del 30 d'octubre de 1931 al 12 d'abril del 1932, va haver d'esperar el 1977. Del tercer tom, que seria força extens, en va aparèixer el primer volum, del 14 d'abril al 21 de desembre de 1932, el mateix 1977, però el segon, del primer de gener al 2 de juny de 1933, es va fer esperar fins al 1981. El quart i últim tom, que havia d'arribar fins al 18 de juliol del 1936, ha estat el més voluminós i s'ha hagut de dividir en tres volums. El primer va sortir el 1986, el segon el 1990 i la col·lecció s'ha clos amb el tercer, que a més dels documents del darrer període incorporava apèndixs, bibliografia i índexs, i que va veure la llum el desembre del 1991. En conjunt, l'*Arxiu Vidal i Barraquer* edita mil tres-cents trenta-dos documents pròpiament dits, sense comptar els documents publicats com a annexos en algun dels documents principals o citats parcialment en notes a peu de pàgina. Tot plegat ocupa prop de quatre mil espesses pàgines, que contenen una elevada proporció de lletra menuda.

És evident que el mèrit dels editors de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, Batllori i Arbeloa, no consisteix tan sols en la quantitat, sinó principalment en la qualitat del treball realitzat. Per a garantir aquesta qualitat, calia adoptar uns criteris metodològics estrictes, que són els que s'exposen a la introducció que encapçala el primer volum. El 1965, o sigui, tres anys abans de començar el seu treball Batllori i Arbeloa, havia començat a publicar-se la sèrie de documents de la Santa Seu referents a la Segona Guerra Mundial. Pau VI, fent una excepció al lapse de silenci regularment establert per als documents de l'arxiu secret del Vaticà, n'havia ordenat la publicació per refutar la campanya internacional que acusava Pius XII de complicitat amb l'holocaust nazi dels jueus. El pare Batllori coneixia les crítiques que s'havien formulat contra aquella edició documental vaticana, qualificada per alguns de més apologètica que científica. En els mateixos documents publicats es detectaven referències a d'altres documents que els editors no havien considerat prudent de publicar. Com que la publicació íntegra de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* era absolutament inviable (pel seu interès molt desigual i per raons econòmiques), el pare Batllori,

en total acord amb els nebots del cardenal Vidal i Barraquer, va considerar que, si s'havia de procedir a una selecció, calia donar unes garanties d'objectivitat en els criteris observats. En primer lloc, es va reduir l'àmbit cronològic entre els anys de la República fins a la Guerra Civil, o sigui, des del 14 d'abril del 1931 al 18 de juliol del 1936. Amb això quedaven exclosos, almenys de moment, dos grans blocs de l'arxiu del cardenal molt importants també històricament: un bloc anterior, els dels anys de la dictadura de Primo de Rivera, amb tot l'afer de la repressió del catalanisme en l'Església, i particularment el conflicte entre el nostre cardenal i aquell pintoresc general. A l'extrem oposat, quedava exclòs tot l'arxiu dels anys de la guerra i de la primera postguerra, fins a la mort del cardenal. El pare Batllori va deixar ben clar que ell no es podia ocupar més que dels anys de la República fins a la guerra, que ja era una tasca prou vasta; però pel que fa als anys de la guerra i postguerra, que m'han estat encomanats, em refio molt dels seus consells. En segon lloc, els editors es van voler limitar a la documentació de caràcter politicoreligiós, tal com indica el subtítol de l'obra: *Arxiu Vidal i Barraquer: Relacions Església i Estat durant la Segona República espanyola, 1931-1936*. Així es deixava de banda una gran mola de paperassa generada per la gestió de govern de l'arxidiòcesi tarragonina, que haurà de ser consultada a l'Arxiu diocesà pels qui s'interessin per qüestions particulars o bé per la història estrictament religiosa de la diòcesi. Reduïda i tot a la temàtica de relacions Església i Estat, la documentació era encara massa voluminosa per a ser publicada sencera. Calia seleccionar-la, i és aquí on volien donar una seguretat que la tria no seria tendenciosa. La solució adoptada ha estat donar una llista de les institucions i categories personals la correspondència de les quals es publica íntegra, l'activa i la passiva, és a dir, els originals rebuts i les minutes de les cartes enviades. Les personalitats o entitats eclesiàstiques són aquestes: Santa Seu, Nunciatura, metropolitans espanyols (inclosos els que sense ser arquebisbes tenien la responsabilitat d'una província eclesiàstica), els bisbes, aquells que més endavant esdevindran cardenals, superiors generals religiosos, presidents d'institucions eclesiàstiques o catòliques esteses per tot l'estat. Les personalitats polítiques són: presidents de la República, del Consell de Ministres, de la Generalitat, ministres del Govern central, consellers de la Generalitat, diputats a les Corts espanyoles i al Parlament de Catalunya durant els respectius mandats. Tant la família del cardenal com els editors Batllori i Arbeloa garanteixen que no s'ha omès cap document enviat o rebut per totes aquestes categories de persones. Només, en uns casos ben comptats, han prescindit d'algun document de caràcter estrictament personal, o bé han omès algun breu paràgraf, sempre indicant-ho amb punts suspensius. Aquesta selecció rigorosament objectiva ha tingut com a conseqüència que s'editessin alguns documents d'escassa importància, com ara unes ratlles de felicitació nadalenca, perquè provenien de, o s'adreçaven a alguna de les categories personals preestablertes, i que en canvi quedessin fora documents molt importants que no eren dels esmentats. Això últim s'ha pogut corregir donant-los, en extracte o si s'ho mereixien íntegres, com a apèndix de documents principals o bé en nota. Cada part de l'obra porta una introducció que explica la problemàtica politicoreligiosa del període a què aquells documents es refereixen. De primer, aquestes introduccions eren molt breus, però l'experiència va demostrar que eren més

llegides les introduccions que el cos dels documents, i en els volums següents es van fer més detallades. Les notes, nombroses i en general bastant extenses, són de tipus informatiu, no interpretatiu. Algunes són bibliogràfiques, amb una gran riquesa de referències de la premsa contemporània (aquesta ha estat una gran aportació de Víctor Manuel Arbeloa). D'altres són biogràfiques, sobre els personatges polítics o eclesiàstics que apareixen, fins i tot els de segona o tercera fila, que són els que més necessiten una notícia. Els índexs onomàstics i de matèries són complets i acurats.

Els mateixos autors de la col·lecció reconeixen que «per tractar-se d'un corpus documental tret fonamentalment d'un sol arxiu, no basta [...] per a escriure una història d'aquells anys i d'aquells problemes», però aquesta història ja no es podrà fer sense recórrer copiosament a aquest arxiu i a les seves introduccions i notes. De fet, es pot dir que l'aparició del primer volum, que com abans he dit abasta de l'abril a finals d'octubre del 1931 (o sigui, els mesos del debat a les Corts dels articles de la Constitució que afectaven l'Església), va produir una renovació de la historiografia sobre l'anomenada «qüestió religiosa», i al capdavant sobre la Segona República, tan marcada, a les Corts i al carrer, per aquell conflicte. Concretament, sense que Batllori i Arbeloa perseguissin cap finalitat hagiogràfica (en això la biografia de Muntanyola és de tot un altre to), la figura del cardenal Vidal i Barraquer n'ha sortit enaltida, perquè als ulls de molts queda com el paradigma del que havia d'haver estat l'actitud de la jerarquia eclesiàstica en aquells anys crítics. Quan es va acabar la guerra, el cardenal Vidal i Barraquer era tingut per la gran majoria dels catòlics espanyols, inclosos els bisbes, com un roig i separatista, i quasi un renegat. Aquesta opinió generalitzada no s'avenia gaire amb el fet (d'altra banda poc conegut) de la tossuda defensa de Vidal i Barraquer per part de Pius XII. No sols es va negar rotundament a accedir a l'exigència de Franco de treure'l de la seu tarragonina, sinó que va reiterar les gestions perquè se li permetés el retorn. Pius XII va arribar a oferir que acceptaria el jurament dels bisbes en la forma dura que volia Franco, si aquest permetia el retorn del cardenal exiliat. Però Franco va resistir les peticions de Pius XII tan fermament com aquest les de Franco, i Vidal i Barraquer va morir arquebisbe de Tarragona, però a l'exili.

Políticament, Vidal i Barraquer havia fracassat en els seus esforços conciliatoris. El pare Batllori, quan estava preparant l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, m'havia confessat repetidament la tristesa que li produïa manejar aquells documents que mostraven com la situació s'escapava de les mans del cardenal. Seguint les consignes de Pacelli i d'acord amb el nunci Tedeschini, amb la col·laboració del cardenal de Sevilla, llundain (provinent de l'integrisme, però que Vidal i Barraquer havia guanyat per a la bona causa), havia fet tots els possibles per arribar a una coexistència pacífica entre la Segona República i l'Església, però el sectarisme de les esquerres anticlericals i la intransigència de les dretes integristes, que s'excitaven i s'alimentaven recíprocament, havien anat cremant el terreny de la moderació i del seny. No hi ha espai ni per als republicans moderats ni per als catòlics civilitzats. Al final, Vidal i Barraquer es troba pràcticament sol, perquè la ultradreta ha aconseguit de convèncer el Vaticà que tots els sacrificis i concessions, com per exemple la renúncia del cardenal Segura, no han servit de res, i que no val la pena de pactar amb la República, perquè no durarà.

Havia esdevingut quasi un tòpic entre els historiadors, i entre els polítics que han deixat memòries, dir que Pius XI, durant la Guerra Civil, havia estat molt reticent envers els insurrectes, perquè era demòcrata i tenia por dels grans sostenidors de Franco, Hitler i Mussolini, i que en canvi Pacelli, antic nunci a Berlín i fautor del concordat amb l'Alemanya nazi, un cop esdevingut papa amb el nom de Pius XII, el 1939, hauria estat plenament partidari del nou règim espanyol. Era aquest un d'aquells punts en els quals generalment coincidien en els anys de la primera postguerra els autors de totes dues tendències, i per això els historiadors posteriors ho donaven per indiscutible. Particularment els nacionalistes bascos tenien més simpatia per Pius XI que per Pius XII. També jo, enlluernat per aquella insòlita coincidència, més d'un cop m'havia fet ressò d'aquell judici sobre els dos papes. Un dia, en una conversa amb el pare Batllori, li vaig dir això mateix. Ell va discrepar netament. Va dir: «La guerra no la conec [*sic!*], però durant la República, el liberal no és Pius XI, sinó Pacelli». De moment em va sorprendre aquesta afirmació, però després he pogut comprovar que el pare Batllori tenia tota la raó, no sols durant la República abans del 1936 sinó també durant la Guerra Civil. El que passava —deia el pare Batllori— és que Pius XI, precisament perquè independentment de qüestions ideològiques era de temperament molt autoritari, no suportava persones o règims que també fossin autoritaris i el contrariessin, com era el cas de Hitler, Mussolini i Franco. És veritat que en els primers mesos i fins hauríem de dir que tot el primer any de la guerra Pius XI va mostrar una gran reticència envers els rebels, però era perquè els veia lligats als seus aliats totalitaris, i temia que la nova Espanya seguís el mateix camí. De fet, el procés gradual de reconeixement del nou règim es va iniciar ja en aquest mateix pontificat, i va ser amb Pius XI mateix que les respectives representacions diplomàtiques van arribar a la categoria màxima de Nunciatura i ambaixada. El factor decisiu per a aquest reconeixement, i per deixar morir els contactes tímids i indirectes que durant l'any central de la guerra s'havien establert amb el Govern de la República de cara al restabliment del culte públic i a una normalització de relacions (que formalment no s'havien trencat), van ser els resultats militars. El principal intermediari, per a aquests contactes, era el cardenal Verdier, arquebisbe de París. A través d'ell, el canonge basc Onaindia i el secretari general d'Unió Democràtica de Catalunya, Josep M. Trias Peitx, feien arribar al Vaticà els seus informes i les propostes del govern republicà, però des del Vaticà no arribava cap resposta concreta. Una vegada que Onaindia va preguntar al cardenal Verdier com anaven les negociacions, Verdier, que havia palpat l'ambient vaticà, li va respondre amb un mot d'humor entre realista i aparentment cínic: «I els fronts, com van?». Per això no ha de sorprendre que Pacelli, esdevingut el 1939 Pius XII, enviés a Franco el famós missatge de felicitació per la victòria. Però per sota d'unes relacions públiques cordials, la documentació diplomàtica reservada revela que va continuar havent-hi unes gravíssimes tensions.

L'adveniment de la República va trobar el pare Batllori al juniorat de Veruela. Allí va sentir llegir al refector la pastoral de Gomà, aleshores bisbe d'aquella diòcesi de Tarassona, sobre el canvi de règim. Pacelli, a través de la Nunciatura, havia ordenat a tots els bisbes d'Espanya que fessin actes d'acatament explícit de la República. Tots van publicar documents o exhortacions

pastorals, però el grau d'acatament variava molt. Tot dient que acatava el nou règim, el cardenal Segura va dedicar la pastoral a recordar tot el que Espanya devia a la institució monàrquica, i concretament a la persona d'Alfons XIII. El pare Batllori assegura que la carta pastoral del bisbe Gomà va ser la més dura de totes, més encara que la del cardenal Segura, per bé que no va tenir tanta ressonància pel poc relleu que tenien la seu de Tarassona i llavors la persona de Gomà. Però el pare Batllori recorda com s'horroritzava quan la sentia llegir al refector de Veruela. Advertit pel pare Batllori, vaig buscar la pastoral de l'aleshores bisbe Gomà i, efectivament, vaig trobar que era menys anecdòtica que la del cardenal Segura, però doctrinalment molt més dura.

L'esperit liberal i l'honestetat científica del pare Batllori van quedar ben de manifest a propòsit d'un personatge tan antijesuïta com Azaña. Era en una taula rodona per a la presentació, a la seu del CSIC de Madrid, del volum IX de l'obra *2000 años de cristianismo: La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro* (Sedmay, Madrid, 1979) en el qual ell hi tenia un capítol sobre l'Església i la República i jo un altre sobre l'Església i la Guerra Civil. En la meua intervenció, vaig dir que la famosa frase d'Azaña «Espanya ha dejado de ser católica», pronunciada a les Corts Constituents la nit del 13 al 14 d'octubre del 1931 en el debat sobre la qüestió religiosa, i que en els anys de la postguerra se'ns citava com a suprema expressió del sectarisme, en realitat, situada en el context del discurs, no volia dir que la República es proposés descristianitzar Espanya, sinó que era la constatació d'un fet, que el catolicisme ja no significava a Espanya allò que havia significat en els anomenats segles d'or, i que la Constitució havia de ser laica per adaptar-se a aquesta nova realitat. Vaig afegir unes quantes citacions del cardenal Gomà, de pastorals d'abans de la guerra, de durant la guerra i de després de la guerra, en les quals deia el mateix que Azaña: que Espanya ja no era catòlica, o com deia Gomà en un d'aquells documents, «Espanya es toda ella católica, pero lo es poco». Azaña i Gomà coincidien, doncs, en el fet; però, mentre Azaña defensava que la Constitució de la República tingués en compte aquell fet, Gomà seria partidari d'emprendre una guerra per canviar el fet i recristianitzar Espanya a través d'un estat confessional. Vaig dir, sobretot, que no era honest aquell etern retret a la memòria d'Azaña per aquella frase, perquè, a més de ser mal interpretada, ell l'havia dita en una intervenció no per atacar l'Església, sinó per salvar-la d'una proposta molt més radical, que sense ell hauria triomfat, tal com reconeixia el cardenal Vidal i Barraquer quan informava el secretari d'Estat, Pacelli, sobre el resultat del debat a les Corts. Aleshores el pare Batllori, que ja havia tingut una primera intervenció en aquella taula rodona, va demanar la paraula per reforçar el que jo havia dit i afegir, amb aquella rapidesa, convicció i energia que sol mostrar en les converses i en les paraules improvisades, que aquell discurs d'Azaña no sols havia estat pronunciat en defensa de l'Església, sinó que havia estat la més eficaç de totes les defenses de l'Església en aquell debat, perquè els discursos de la minoria basconavarresa i d'altres catòlics, que eren minoria, no servien de res, mentre que Azaña havia arrossegat la majoria cap a un mal menor. El cardenal Vidal i Barraquer, en la carta que va adreçar al cardenal Pacelli per informar-lo d'aquella nit dramàtica, reconeixia l'efecte benèfic de la intervenció d'Azaña. Quan el pare Batllori va acabar de dir això, una senyora més aviata gran que seia a la primera fila i que l'havia estat escoltant amb cara de prunes

agres va exclamar, mirant-lo fixament i amb una mitja veu d'aquelles que se senten a tota la sala: «¡Majadero!». Tots ens vàrem sentir violents, però vàrem fer com si no haguéssim sentit res. Quan algunes vegades he estat atacat i insultat per alguna afirmació de tipus històric, penso en el pare Batllori, que és molt més digne de respecte com a historiador i com a persona que jo, i en aquell «majadero», i aguanto.

Dotze anys més tard, el 1991, en una conversa a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, el pare Batllori, que estava enllestint l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, em va tornar a parlar del paper d'Azaña en relació amb l'Església. Em va dir que a l'apèndix documental, hi inclouria un telegrama procedent de l'arxiu de la Cúria Generalícia de la Companyia de Jesús, del 17 d'octubre de 1931 (dos dies després de la votació de l'article 24 de la Constitució). El telegrama transmetia unes paraules d'Azaña a Tedeschini sobre la «peligrosidad» de la qual havia parlat en el seu famós discurs per justificar la dissolució de la Companyia de Jesús. Havia dit, en el discurs a les Corts, que era qüestió de «salud pública» impedir que els jesuïtes ensenyessin. Dos dies després deia a Tedeschini que aquella perillositat afectava també agustins i dominics, i que tancaria la comunitat d'El Escorial (on ell s'havia educat). Em comentava el pare Batllori que potser havia estat una amenaça al nunci, però que de fet no la va complir, i durant el seu bienni va tancar els ulls i va deixar fer els religiosos. «M'explico el triomf d'Azaña el febrer del 36 per la seva moderació», em remarcava el pare Batllori. De fet, durant la campanya electoral Azaña havia dit que ell representava la moderació. A propòsit de la recent biografia d'Azaña per Santos Julià, Batllori opinava que era excel·lent per la documentació aportada, però no tant per la interpretació, ja que sosté que Tedeschini i Vidal i Barraquer no van influir en la política religiosa d'Azaña i aquest no va canviar res. Per la meua banda, afegiria a les remarques del pare Batllori que la noció de «peligrosidad» Azaña la va aplicar també a l'exèrcit, en una frase d'un discurs electoral a València que, com la frase «España ha dejado de ser católica», sempre més se li ha retret, tret, tret del seu context, sobre «triturar» l'exèrcit (en la mesura que fos un perill per a la República).

Els articles de la Constitució republicana que tocaven la qüestió religiosa ja eren durs, però les lleis que ulteriorment els van desenvolupar encara ho eren més, i pitjors encara van ser les disposicions o circulars ministerials sobre la seva execució pràctica. D'aquestes resultes es va crear entre els catòlics un clima de persecució, i, quan això passa, solen produir-se aparicions i revelacions de to apocalíptic. A Itàlia, els anys seixanta i setanta, si la democràcia cristiana perdia terreny, hi havia madones que vessaven llàgrimes. A Espanya, durant els anys de la República, certs ambients catòlics feien molt cas de les suposades aparicions a Ezquioga (Biscaia), i més encara de les revelacions de la mare Ràfols, una santa religiosa, fundadora de les Religioses de la Caritat i de Santa Anna, que va veure més de cinquanta anys retardada la seva causa de beatificació perquè una religiosa de la seva congregació va falsificar uns escrits, com si fossin de la seva fundadora, en els quals preveia que el 1931 sobrevindria a Espanya una gran calamitat i predeia grans mals per a l'Església. Encara em sembla veure, el 1939, als quioscos de la Rambla, grans anuncis de les profecies de la mare Ràfols, que havia predit la República, la guerra i la per-

secució. Un monjo molt proper a l'abat Marcet m'havia explicat que aquest creia en les profecies de la mare Ràfols, en part perquè l'abat Marcet era molt pietós i inclinat a fenòmens místics, però sobretot perquè molts bisbes, i en concret el bisbe Irurita, hi creien. Qui li va fer perdre la fe en aquelles pseudorevelacions va ser el pare Lagrange, el fundador de l'Escola Bíblica de Jerusalem. En un viatge que en aquells anys va fer l'abat Marcet a Terra Santa, va anar a visitar l'Escola Bíblica i va parlar amb el pare Lagrange, entre altres coses, de la situació de l'Església a Espanya i de les profecies de la mare Ràfols. El pare Lagrange li va donar dues raons contra la seva autenticitat. La primera, de caràcter historicocrític i exegetíc, era que no hi ha cap profecia autèntica, ni de les bíbliques ni de les extrabíbliques reconegudes per l'Església, que doni dates precises per als esdeveniments que anuncia, i en aquells escrits es parlava de l'any 1931 i d'altres dates concretes. La segona raó era d'un altre ordre. Segons les profecies publicades, Jesucrist, per mitjà d'aquell santcríst de Vilafranca mig cremat que encara es pot veure a Vilafranca, hauria expressat a la mare Ràfols la seva voluntat que tots els seminaris d'Espanya fossin confiats a la cura dels pares jesuïtes. El pare Lagrange (dominic) deia: «Això no pot venir de Déu!». He contat aquesta anècdota perquè un dia la vaig contar al pare Batllori amb la intenció expressa de provocar-lo. La seva resposta va ser ràpida i típicament seva: «Estic completament d'acord amb aquest raó del pare Lagrange, de tal manera que, encara que no hi hagués cap de les altres raons crítiques que es van donar, amb aquesta sola ja es demostraria la falsedat dels escrits, perquè nosaltres, segons les nostres constitucions, no podem encarregar-nos de la direcció de seminaris, i Jesucrist coneix molt bé les constitucions de la Companyia de Jesús».

La qüestió dels màrtirs de la Guerra Civil és molt delicada. Acabada la guerra, la majoria de les congregacions religioses van demanar als seus membres que s'havien trobat a la zona republicana i havien sobreviscut que posessin per escrit les seves peripècies durant la persecució. El superior provincial dels jesuïtes d'Aragó va dir al pare Batllori que fes un llibre que recollís els testimoniatges dels jesuïtes que s'havien trobat a Catalunya i al País Valencià, i que en part ja s'havien publicat en el butlletí intern de la província d'Aragó de la Companyia. El pare Batllori es va excusar de fer-ho al·legant que aquells relats no constituïen un material històric fiable. El provincial va insistir, i va acabar manant-li-ho. El pare Batllori va obeir i va conjuminar el llibre, però no hi va posar el seu nom, sinó que va sortir anònim. Simplement, al final del pròleg, hi va posar les inicials «E. A., s. j.» Resulta que «E. A.» eren justament les inicials del secretari del provincial que havia ordenat que es fes aquell llibre, i per això entre els jesuïtes es deia que era obra d'aquell secretari. El pare provincial va considerar que no haver signat el pare Batllori el llibre amb el seu nom i en canvi haver posat aquelles inicials era com un venjança per haver-li manat d'escriure'l, de manera que el va cridar i el va renyar pel que havia fet. El pare Batllori va respondre-li: «Me extraña que Vuestra Reverencia no sepa que, al final de un prólogo, las iniciales "E. A." significan, simplemente, "El Autor"».

El llibre porta el títol de *Los jesuitas en el Levante rojo: Cataluña y Valencia, 1936-1939*. El pare Batllori no se'n va sentir satisfet i mai no se l'ha atribuït, però després que, entre d'altres, el pare Llorca, en una biografia del pare Guim, desvetllés la seva autoria, alguns historiadors ho

han repetit. Va ser imprès als tallers de la *Revista Ibérica*, i no porta data, no sé si per un altre acte de resistència passiva de l'autor, que en qüestions metodològiques sempre ha estat impecable. És un llibre que cal llegir entre ratlles, i que s'il·lumina quan un sap com va ser concebut i donat a llum. Reconec que la primera vegada que el vaig tenir a les mans ni me'l vaig llegir, perquè em va semblar que era un més dels del gènere hagiogràfic dels «caídos por Dios y por España». La meua valoració actual és molt diferent. Malgrat les limitacions del material de base que havien motivat les objeccions del pare Batllori, és un llibre que destaca entre la literatura contemporània per la serenitat i objectivitat en la transcripció dels testimoniatges, i també en la selecció dels mateixos testimoniatges. Voldria donar unes claus per a la seva lectura intel·ligent.

La primera ha de ser el pròleg, que es titula «Qué no es y qué pretende ser este libro». Comença per dir que «no es un libro de actualidad», perquè quan es publica «la España que lee está sobresaturada de libros sobre la Revolución y la Guerra». En segon lloc, diu, «tampoco es una historia», perquè en dues-cents seixanta-nou pàgines no es podia tractar històricament la mort dels seixanta-set jesuïtes sacrificats i dels dos centenars que van viure a Catalunya i València. El lector ha d'entendre que per a un treball rigorosament històric, els relats que l'autor simplement recopila haurien hagut de ser passats pel filtre de la crítica i per una contextualització, sense oblidar els antecedents històrics (que és, com m'havia dit el pare Batllori, el que resulta estraferet a la famosa història de la persecució religiosa a Espanya d'Antonio Montero). «Hay que reflexionar mucho todavía. Y hondamente, eficazmente», escrivia Batllori, com aquell qui res. Ell s'ha limitat a reproduir literalment, en tots els detalls i àdhuc en els diàlegs, el que deien els relats testimonials.

D'entre totes les peripècies recopilades per «E. A., s. j.», hi ha tres casos personals en els quals sembla haver-se complagut particularment, i que per això cal destacar.

El primer és el del pare Ignasi Casanovas. Sota l'epígraf «El P. Casanovas, mártir», les pàgines 39-46 respiren un caliu especial i un to personal que no notem a la resta del llibre. No sols explica com el van detenir i el van assassinar, sinó que fa un òptim resum de la seva tasca al servei de la cultura eclesiàstica catalana: Foment de Pietat Catalana, Biblioteca Balmes, *Analecta Sacra Tarraconensis*, la magna i no superada biografia de Balmes en tres grossos volums, i els treballs que el 1936 tenia en preparació sobre Finestres, Dou i Torres Amat. El pare Batllori admirava en el pare Casanovas no sols la tasca científica, sinó l'esperit d'església que l'havia inspirada, i que al capdavant és el mateix esperit que ha presidit la fecunda producció del mateix pare Batllori. Crec que es reconeixerà el mateix en les següents paraules, que *Jesuitas en el Levante rojo* aplicava al pare Casanovas: «Pero lo que más admira en toda su obra es aquel espíritu genuinamente apostólico y divino que le guiaba y le hacía superar todas las contrariedades». Les «contrarietats», aquí, no són la persecució religiosa del 1936, sinó la persecució anticatalana de la dictadura i ja des dels primers decennis del segle. Aquestes pàgines sobre el pare Casanovas s'han de completar amb les que el pare Batllori li ha dedicat destacant el seu amor a Catalunya, a la cultura catalana i a la llengua catalana, a base sobretot del llarg, documentat, ponderat i

càlid informe que el 1918 va enviar al pare Ledóchowski.¹ Ja aleshores l'amor al país i a la seva llengua era qualificat de «fer política», i el govern espanyol es confabulava amb el Vaticà per combatre allò que ara algú ha anomenat «el catalanisme eclesial». L'amor del pare Casanovas (i del pare Batllori) a Catalunya i a la seva cultura és tan serè i «en-raonat», tan per damunt de partidismes polítics, que desmunta prejudicis i prevencions i fa creïble allò que defensa. Per això va convèncer el pare Ledóchowski. Crec apreciar una gran sintonia del pare Batllori amb el pare Ignasi Casanovas. Casanovas tenia una esperit profundament català i un gran amor a Catalunya i a la seva cultura, però sense «politiqueria». El pare Batllori, semblantment, ha demostrat una gran fidelitat a Catalunya, però en un to que no l'ha distanciat gens de la intel·lectualitat espanyola o internacional, sinó que l'ha fet creïble davant d'ells. Ha defensat Catalunya en castellà, arreu d'Espanya, a l'estranger i particularment des del Comitè Internacional de Ciències Històriques.

El paper del preòsbit general de la Companyia de Jesús durant la guerra, reconeixia el pare Batllori que havia estat d'adhesió total a Franco, fins a ordenar a les revistes jesuítiques de tot el món que parlessin a favor dels insurrectes; però ell sospitava que durant la dictadura de Primo de Rivera no havia estat així. Quan li vaig mostrar un informe de Magaz que expressament ho deia, va quedar molt satisfet.

Un segon cas que se surt de la fila és el del pare Alfons M. Thió i Rodés, que per delegació del provincial, pare Guim, va ser el superior dels jesuïtes reclosos a la presó Model de Barcelona. El pare Batllori transcriu literalment (*Jesuïtas en el Levante...*, p. 52-61) unes pàgines de les notes inèdites que d'ell s'han conservat, i que poden contribuir molt a allò que el pròleg demanava: «Hay que reflexionar mucho todavía». Recorden el diari de mossèn Estela, de Girona, i la *Història espiritual*, del doctor Cardó, sobre la responsabilitat de l'Església en la persecució. Quan els de la FAI registren el Casal de la Visitació, a l'Ametlla del Vallès, on el pare Thió predicava exercicis, el milicià que comandava la patrulla, que era un jove que semblava instruit, entra a la sagristia i, en veure un gran santcrisat penjat a la paret, exclama: «¡Tan bueno como eras tú y tan malos como son los que te siguen!». Després el pare Thió pot fugir i s'amaga al bosc. En la soledat nocturna, pensava més en les arrels d'aquella persecució que en el perill mateix que personalment passava:

El tema de la muerte era el más hondamente sentido, pero no el que ocupaba principalmente mi tiempo. El pensamiento se iba por otros derroteros: era evidente que la nueva sociedad que surgía en aquellos días rechazaba de una manera rotunda y decidida a Jesucristo y a sus ministros. Me preguntaba yo: ¿rechazan a los ministros por causa de Jesús, o rechazan a Jesús por causa de sus ministros? La primera hipótesis es muy halagadora, pero la se-

1. Vegeu Miquel BATLLORI, «El Pare Ignasi Casanovas a favor de la llengua i de la cultura catalanes», a Miquel BATLLORI, *A través de la història i la cultura*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, p. 333-350. Publicat alhora a *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, Curial, Barcelona, 1979.

gunda es también posible, y en el rechazarla de plano ¿no habrá nada de fariseismo? Las palabras de aquel jefe de patrulla no se apartaban de mi memoria. — ¡Tan bueno como eras tú!... — no rechazaban a Jesucristo.

Montero, que malgrat les seves limitacions és innegable que va fer un esforç d'objectivitat, reprodueix la frase del milicià i les paraules essencials del pare Thió, però sense el context, que els dóna molta més força. Altres autors les han citades més tard, però esmentar-les ara no demana el coratge que va tenir aleshores el pare Batllori, quan trencant amb el clima imperant no sols les dóna, sinó que les situa en la transcripció més extensa de totes les del llibre.

Encara hi ha una tercera nota «discordant», i és la del pare Lluís Rodés, oncle de l'esmentat pare Thió i Rodés i director de l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes, prop de Tortosa. El que l'autor de *Jesuitas en el Levante rojo* diu del pare Rodés s'entén millor a la llum del diari inèdit que el pare Rodés ha deixat, i que m'ha estat facilitat de cara a una eventual publicació. El llibre del *Levante rojo* diu que amb el pare Rodés hi havia el pare Antoni Romaña. Aquest era germà del pare Ignasi Romaña, que al costat de Tedeschini i Vidal i Barraquer va dirigir tota l'estratègia parlamentària en defensa de l'Església, i també la resistència legal a la incautació dels béns dels jesuïtes. És el gran amic de Carrasco i Formiguera, que el va acompanyar les hores abans de ser afusellat. Una germana va ser cap de la Falange Femenina de Catalunya. En el seu diari, el pare Rodés explica les discussions que tenia amb un coreligionari (no en diu el nom, però ha de ser el pare Antoni Romaña), a qui Rodés deia que la culpa de totes els matances i incendis la tenien ells, per haver-se revoltat. Rodés no sols va mantenir en funcionament l'observatori, sinó que amb passaport de la República va prendre part en un congrés astronòmic a França i en un altre als Estats Units, i sempre va retornar a l'Espanya republicana. Això sol, des del punt de vista franquista, ja constituïa una «adhesión a la rebelión». Fins i tot als qui amb grans dificultats es passaven els preguntaven perquè no ho havien fet abans. A les depuracions de després de la guerra es demanava què havies fet, i per què no t'havies passat. El 1970, trobant-me a Colòmbia, vaig haver de renovar el passaport, i em van fer omplir un imprès on per rutina encara preguntaven: «¿Cuáles fueron sus actividades durante el Glorioso Movimiento Nacional?». Vaig escriure: «Las propias de la infancia». En aquest apartat del *Levante rojo* sembla, a primera vista, que el pare Rodés era franquista i que tot ho feia d'acord amb el Govern de Franco, però el lector mínimament llest s'adona que el 1939 el pare Antoni Romaña passa a ser director de l'observatori, i que el pare Rodés és desterrat a un poblet de Mallorca, on mor, diu Batllori amb un cert èmfasi, «el 7 de junio del mismo año de la Victoria, contando sólo cincuenta y siete años de edad».

Dec també al pare Batllori haver-me cridat l'atenció sobre el paper que el bisbe de la Seu d'Urgell, Justí Guitart, va jugar al costat del cardenal Vidal i Barraquer. Tots dos havien fet la carrera de dret abans d'entrar al seminari; però, segons el pare Batllori, Guitart jurídicament estava encara més ben preparat que Vidal i Barraquer. Eren molt amics, es tutejaven (en un temps que entre bisbes ningú no ho feia) i en tots els problemes jurídics o polítics amb què el carde-

nal es trobava, Guitart era el seu gran conseller. Del cardenal Vidal i Barraquer se n'ha parlat bastant des de la biografia de mossèn Muntanyola i la publicació del seu arxiu, però el pare Batllori és del parer que el bisbe Guitart, encara que no fos cardenal i que no hagués mort a l'exili, també mereix la nostra atenció, molt més de la que fins ara se li ha prestat. Estimulat pel pare Batllori, vaig anar a la Seu d'Urgell, al bisbat, a veure la documentació del doctor Guitart. El bisbe Joan Martí i el canceller, mossèn Jesús Castells, em van donar totes les facilitats i vaig trobar prou material per confirmar el que el pare Batllori m'havia dit sobre la importància del doctor Guitart. Per suggeriment de mossèn Castells, vaig visitar un nebot del doctor Guitart, Josep M. Vidal i Guitart, també sacerdot i advocat, que vivia retirat a Barcelona, a la residència sacerdotal Sant Josep Oriol, a les Corts. Mossèn Vidal i Guitart, a més de donar-me moltes informacions, em va deixar alguns documents, el més important dels quals eren les agendes de butxaca del seu oncle corresponents als anys de la Guerra Civil. Em va fer prometre que aquella agenda, i alguns altres papers que em va deixar, li ho tornaria tot a ell personalment, tot remarcant emfàticament: «No a una tercera persona perquè m'ho doni, ni deixar-ho a la porteria a nom meu, sinó a mi personalment i a ningú més». El cas és que mossèn Vidal i Guitart, molt poc després de la nostra entrevista, va morir, i com que no podia lliurar aquells documents a ningú més que no fos ell mateix, jo em podia considerar deslliurat de l'obligació de retornar-los. Però, creient interpretar la seva voluntat, i la del seu oncle, el bisbe Guitart, les vaig lliurar a l'Arxiu diocesà de la Seu d'Urgell, després de treure'n fotocòpia, que per al meu treball ja era suficient.

El bisbe Guitart era una persona molt ordenada i metòdica, i a la seva agenda anotava cada dia els seus desplaçaments i les visites que feia o rebia. Entre les anotacions de l'agenda, i la correspondència conservada a l'arxiu de la Seu, es poden seguir les seves activitats durant la Guerra Civil. Tal com m'havia avançat el pare Batllori, el doctor Guitart va haver de fugir, el juliol del 36. De moment va passar a Andorra, però malgrat la seva condició de copríncep, allí no estava segur. La república independent que el Cojo de Màlaga havia creat a la Cerdanya era més poderosa que la República d'Andorra, i de fet hi va haver incursions de la FAI que van motivar una intervenció de la gendarmeria francesa. Així i tot, tal com estaven les coses, la presència del bisbe a Andorra hauria constituït una autèntica provocació. Ara bé: el doctor Guitart no va voler entrar a la zona nacional, que des d'Andorra tenia a tocar, sinó que es va passar quasi tota la guerra a Itàlia, a la Facultat de Teologia dels pares jesuïtes catalans a San Remo. El pare Batllori m'havia dit que el bisbe Guitart havia actuat durant la guerra d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. En el famós afer de la carta col·lectiva dels bisbes espanyols, la primera resposta de Guitart al cardenal Gomà, que li demanava la signatura, va ser que signaria si ho feien tots els bisbes espanyols que eren fora d'Espanya, que era tant com dir que signaria si ho feia el cardenal Vidal i Barraquer. Gomà insistia a demanar-li la signatura, i li feia notar que només hi havia dos bisbes que no signessin, un català i un basc, i que si ell (Guitart) tampoc signava, serien dos catalans i un basc, cosa que podria tenir conseqüències desagradables. De fet, hi havia encara un altre basc, Irastorza Loinaz, bisbe d'Oriola-Alacant, que es trobava a Anglaterra i que es resistia a signar, però va acabar per fer-ho. També el doctor Guitart al final va signar, però el

pare Batllori sospita que no ho va fer sense haver-se posat d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. Com també es devien haver posat d'acord per a l'entrada a la zona nacional. Guitart, malgrat les pressions de Gomà i Antoniutti, continuava a San Remo. Només quan amb l'ofensiva d'Aragó els nacionals van prendre Lleida el 4 d'abril del 1938 i va semblar que tota la diòcesi d'Urgell estava a punt de caure, Guitart va passar la frontera i es va instal·lar a Saragossa. Però aleshores, Franco, que tenia a l'abast de la mà Barcelona i tot Catalunya, i per tant el final de la guerra, va desviar l'ofensiva cap a València, i d'aquesta manera va prolongar quasi un any més la guerra, que és el que ell volia, allargar la guerra. Aleshores el doctor Guitart es va haver d'estar quasi un any a Saragossa. Tot això ho va fer Guitart d'acord amb el seu amic. La intuïció del pare Batllori queda confirmada per una indicació de l'agenda del bisbe Guitart, que uns dies abans de deixar Itàlia anota «Lucca», que és la ciutat de la Cartoixa de Farneta on vivia Vidal i Barraquer.

A la vista de la correspondència entre Guitart i Vidal, jo deia al pare Batllori que enlloc no es parla de la carta col·lectiva, però el pare Batllori em va replicar que, ja en els anys de la República, les coses més delicades no les tractaven mai per carta, sinó per conducte absolutament segur o personalment. Així ho devien fer en aquest cas, ja que tots dos sabien que la policia feixista, a petició del Govern de Burgos, controlava la correspondència i les telefonades.

Vaig ensenyar les agendes del doctor Guitart al pare Batllori i se les va mirar atentament, per comprovar els seus moviments i entrevistes en les dates crítiques. L'endemà, quan el vaig anar a trobar a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, on treballava, em va comentar el que acabo de dir. I després de remarcar l'interès documental d'aquelles agendes, va afegir, en aquell to seu modest i extremadament delicat: «Hi ha un detall insignificant en aquesta agenda, que no té cap importància històrica, però que per mi té un interès especial. Veu aquí, on diu que tal dia, a la casa dels jesuïtes de San Remo, va conferir ordres menors a un estudiant jesuïta? Doncs era jo».

Aquest és, dit sigui de manera desordenada però molt afectuosa, el meu pare Batllori.